

УДК 343.983 (477)

Є. С. Манько, головний експерт

Сумського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ, ЇЇ ВЛАСТИВОСТІ, ЕЛЕМЕНТИ ТА ОЗНАКИ

Розглянуто питання зовнішності людини як об'єкта криміналістичного дослідження, її властивостей, елементів та ознак. Досліджено поняття «габітологія», «властивість», «ознака», «зовнішність (зовнішній вигляд) людини». Визначено різницю між поняттями «властивість» та «ознака». Охарактеризовано елементи зовнішності як об'єкта криміналістичного дослідження.

Ключові слова: габітологія, властивість, ознака, зовнішність (зовнішній вигляд) людини, елемент, обличчя, фізіогноміка.

Рассмотрены вопросы внешности человека, его свойств как объекта криминалистического исследования, элементов и признаков. Исследованы понятия «габитология», «свойство», «признак», «внешность (внешний вид) человека». Определена разница между понятиями «свойство» и «признак». Охарактеризованы элементы внешности как объекта криминалистического исследования.

Ключевые слова: габитология, свойство, признак, внешность (внешний вид) человека, элемент, лицо, физиогномика.

The article examines the appearance of a person as an object of forensic research, its properties, elements and signs. The concepts of «gabitology» «property», «feature», «appearance (appearance) of a person» are considered. The difference between the concepts of «property» and «sign» is determined. This classification of concepts «external signs» is indicated. Characterized elements of appearance as an object of forensic research.

Key words: habitology, property, sign, appearance (appearance) of a person, element, face, physiognomy.

Зовнішність людини можна визначити як зовнішній фенотип (сукупність усіх ознак (зовнішніх і внутрішніх) і властивостей організму, які можна спостерігати при анатомічних, фізіологічних, морфологічних і цитологічних дослідженнях) або зовнішній вигляд людини. Фенотип — це результат реалізації генотипу за певних умов зовнішнього середовища. Фізичний вигляд людини, зокрема, ті атрибути, які вважають важливими для фізичної привабливості (за антропологічними даними), істотно вплинули на розвиток особистості та соціальних відносин. Люди вкрай чутливі до свого зовнішнього вигляду (є припущення, що з причини еволюції).

Певні відмінності в зовнішньому вигляді людини є генетичними, інші є результатом досягнення певного віку, способу життя чи захворювання; багато з них є штучними, результатом втручання ззовні.

Деякі люди мають пов'язані з традиціями відмінності в зовнішності, наприклад скелетні форми (з етнічної приналежності), зокрема, подовжені частини тіла. Різні культури роблять різні акценти на зовнішності та на її важливості для соціального статусу.

Зовнішність має важливе значення для криміналістики, а також для всього процесу розслідування злочину, адже більшість діянь, передбачених Кримінальним кодексом України, — це правопорушення, які вчиняють відкрито, тобто потерпілий та інші люди, присутні на момент його вчинення, бачать злочинця, особливості його зовнішності (обличчя, тіла тощо). Тому дослідження елементів зовнішності людини, її властивостей, ролі в криміналістиці та розроблення теоретичних і практичних положень щодо криміналістичної ідентифікації особи за рисами зовнішності є надзвичайно актуальним питанням сьогодення.

Основною метою цієї статті є визначення ролі та значення зовнішності в розкритті злочинів, дослідження особливостей портретної ідентифікації. Для досягнення цієї мети основну увагу приділено поняттю та характеристиці зовнішності з погляду криміналістики, вивченням якої займається такий її розділ, як габітологія (габітоскопія).

Для повного та об'єктивного розуміння поняття зовнішності недостатньо лише наук кримінального циклу, слід звертатися й до інших наук: антропології, психології, соціології тощо.

Проблему зовнішності людини в різні часи досліджували М. В. Салтевський, Р. С. Белкін, П. Д. Біленчук, І. Ф. Вінніченко, А. А. Гусев, А. М. Зінін, Ю. І. Машимін, П. Г. Орлов, Г. М. Павлов, В. А. Снетков, Г. В. Соколов, В. С. Степанін, М. В. Терзиев, А. А. Топорков, П. П. Цветков та ін.

Так, М. В. Салтевський визначає зовнішність (зовнішній вигляд) людини як фізичну сторону, ознаки якої здавна використовують для розшуку і ототожнення людей, кримінальної реєстрації злочинців, у судовій експертизі тощо. З цією метою їх класифікують, а їх назви уніфікують згідно з міжнародними стандартами, що дає змогу використовувати їх у боротьбі зі злочинністю на міжнародному рівні — через Інтерпол [1, с. 97].

В. Т. Батичко вважає криміналістичне вчення про зовнішній вигляд людини (габітологію) як галузь криміналістичної техніки, що вивчає закономірності фіксації зовнішнього вигляду людини в різних відображеннях і розробляє техніко-криміналістичні засоби та методи збирання, дослідження і використання даних про зовнішній вигляд з метою розкриття злочинів і запобігання їм [2, с. 97].

Учені академії ім. Ярослава Мудрого пропонують таке визначення: габітологія (габітоскопія криміналістична; від лат. *habitus* — вигляд, зовнішність і грец. *σκοπέω* — спостерігаю, вивчаю) — це галузь криміналістичної техніки, що охоплює систему теоретичних положень про зовнішні ознаки людини і сукупність методів та науково-технічних засобів, що забезпечують збирання, дослідження і використання цих ознак для ототожнення особи. В основі габітоскопії криміналістичної лежать дані анатомії, антропології та біології [3, с. 57].

А. П. Шеремет вважає габітологію галуззю криміналістичної техніки, яка вивчає зовнішні ознаки людини, їх матеріальні та ідеальні відображення, методи та засоби їх фіксації і використання для встановлення фактів, які відіграють значну роль у розкритті та розслідуванні злочинів [4, с. 201].

Визначення А. П. Шеремета є найповнішим, воно розкриває суть поняття «габітологія». У межах зазначеної науки вивчають такі криміналістично значущі характеристики зовнішності як об'єкта криміналістичного дослідження: її властивості, елементи та ознаки.

Не слід плутати поняття «властивість» та «ознака», вони різняться між собою.

Властивість — категорія філософська. Властивість товару, предмета чи речі є найважливішою їх категорією. Властивості — це ознаки, які притаманні матеріальним об'єктам і зумовлюють їх відмінності або спільність з іншими предметами та проявляються при зіставленні один з одним. Таке зіставлення може відбуватися в процесі виготовлення речей, їх використання або вжитку. Властивості та їх носії — предмети або речі — існують об'єктивно і незалежно від свідомості людини. Матеріальним об'єктам притаманні різні типи властивостей, які обумовлюють диференціацію наук [5, с. 5].

Ознака — особливість предмета або явища, яка визначає подібність свого носія до інших об'єктів пізнання або відмінність від них; властивість. Сукупність ознак (яка може зводитися і до однієї єдиної ознаки) дає змогу відрізнити предмет (явище) від інших предметів (явищ).

Виокремлюють багато різновидів ознак, найважливішими серед яких є поділ на характерні та нехарактерні ознаки, що відповідає головним і другорядним властивостям, а також постійні (необхідні) та тимчасові (випадкові) ознаки [6, с. 304].

М. В. Салтевський уважав, що ознаки та властивості притаманні будь-якому матеріальному об'єкту. Люди і речі (предмети) є матеріальними утвореннями, кожний з яких займає певний об'єм матеріальної субстанції, обмеженої просторовими межами, що утворюють зовнішню «оболонку», або зовнішність (лат. *habitus*). Зовнішність є очевидною, вона і виокремлює предмет у просторі, тому її відмітні особливості — це зовнішні ознаки, або ознаки зовнішності.

Зовнішні ознаки поділяють на анатомічні (власне зовнішні) та внутрішньо-структурні, які називають властивостями [1, с. 247].

За результатами аналізу наукових досліджень з анатомії, фізіології та криміналістики можна дійти висновку, що тією властивістю зовнішності, яку застосовують та яка є важливою в габітоскопії, є її здатність змінюватися. Криміналіст повинен пам'ятати про властивість зовнішності змінюватися з часом.

Об'єктом дослідження в статті (крім габітології взагалі) є зовнішні ознаки зовнішності людини.

Слушною є думка В. Ю. Шепітька щодо поділу всіх ознак зовнішності на групи:

- анатомічні (характеризують зовнішню будову тіла людини: зріст, статуру, форму голови, риси обличчя тощо);
- функціональні (рухові, мовні тощо, які проявляються зовнішньо, у тому числі ознаки поведінки: хода, постава, жестикуляція, міміка, голос, звички тощо);
- прикмети одягу, взуття тощо, які носили постійно [7, с. 59].

Вивчення перших двох груп ознак зовнішності в криміналістиці багато в чому базується на анатомії — науці, що вивчає походження і розвиток, форми та будову людського тіла (анатомія вивчає зовнішні форми і пропорції тіла людини та його частин, окремі органи, їх конструкцію, мікроскопічну будову). До її завдань входить дослідження основних етапів розвитку людини в процесі еволюції, особливостей будови тіла та окремих органів у різні вікові періоди, формування людського організму в умовах зовнішнього середовища [8, с. 3].

Знання з анатомії потрібні криміналістам у тому обсязі, якого буде достатньо для теоретичного розроблення положень щодо ідентифікації зовнішності людини.

Досліджуючи питання функціональних особливостей зовнішності людини, варто звернути увагу на таке поняття, як функціональний стан — інтегральний комплекс різних характеристик, процесів, властивостей та якостей людини, які прямо або побічно обумовлюють виконання нею діяльності. Тобто поняття функціонального стану введено для характеристики сторони діяльності або поведінки людини з погляду її ефективності, що, відповідно, передбачає вирішення питання про можливість людини, яка перебуває в тому чи іншому стані, виконувати певний вид діяльності [9, с. 604].

Вчені Інституту інжинірингу та технологій Vidya Vikas (штат Карнатака, Індія) запропонували впровадити нову технологію біометричної ідентифікації — за відеозображенням. Індійські фахівці вважають, що їхній винахід може широко застосовуватися в аеропортах, банках, на військових базах та інших об'єктах, де встановлено відеокамери. Ефективною ця технологія буде і для встановлення особи злочинця.

Згідно з дослідженнями вчених, хода людини (особлива, притаманна їй манера пересування, яка менше піддається свідомому регулюванню порівняно з позами, жестами та мімікою [10, с. 147]) є так само індивідуальною, як і відбитки пальців. Але, на відміну від відбитків, її не приховаєш банальними рукавичками. Для забезпечення високої ефективності ідентифікації потрібно зібрати базу даних — зняти на відео «профіль» та «анфас» ходи злочинців.

Проводиться цей новий метод ідентифікації так. Дані, що дають змогу виокремити особливості ходи людини, надходять з камер відеоспостереження. Їх перетворюють на цифрову модель, яку, у свою чергу, обробляють за допомогою статистичного аналізу. При цьому враховують, на яку висоту людина піднімає ноги під час ходьби, з якою частотою здійснює кроки, якою є амплітуда розгойдування стегон і плечей тощо [11, с. 26].

Важливою ознакою зовнішності є особливості невербальної комунікації людини (процес взаємообміну інформацією шляхом використання для передавання повідомлень невербальних (немовних) засобів комунікації) [12, с. 191].

О. Ф. Хміляр у структурі невербального спілкування розглядає проксеміку як техніку міжособистісного спілкування та як передумову міжособистісного тяготіння. У руслі проксеміки, основний вектор якої спрямовано на вивчення норм просторово-часової організації суспільства, одним із джерел просторової взаємодії є орієнтація партнерів, дистанція між ними, їх експресивна поведінка [13, с. 198].

Знання з проксеміки є надзвичайно важливими для працівників, які використовують криміналістику в повсякденній діяльності, зокрема, експертів-криміналістів. Адже, досліджуючи особливості зовнішності людини за проксемічними особливостями, можна визначити расу, місце проживання (місто, село) людини, особливості її характеру тощо.

Зазначені вище ознаки зовнішності відіграють важливе значення в процесі криміналістичного дослідження зовнішності, адже дають змогу значною мірою ідентифікувати людину, визначити її характерні відмінності від інших індивідів і вирізнити певну особу серед загальної сукупності людей.

Важливе значення має характеристика елементів зовнішності як об'єкта криміналістичного дослідження. Завжди вважалося, що для того, щоб пізнати, зрозуміти той чи інший предмет, потрібно дізнатися, з чого він складається.

Елемент — це нерозчленований (у наявній системі, за наявних можливостей) компонент складних предметів, процесів, явищ. Як свідчать сучасні наука і практика, просте та складне має відносний характер. Нині в науці під елементами розуміють будь-які об'єкти, згруповані з іншими об'єктами в складний комплекс. Поняття «елемент» має відносний характер. Залежно від способу розгляду того чи іншого предмета в ролі елементів можуть виступати різні структурні одиниці. Будь-який об'єкт (у тому числі зовнішність людини — авт.) є системою, якщо його можна розчленувати на взаємопов'язані та взаємодіючі елементи. У свою чергу, ці елементи можуть мати власну структуру та являти собою підсистеми більшої системи [14, с. 214].

Елементами зовнішності з огляду на анатомію та фізіологію можна назвати частини тіла людини або топографоанатомічні ділянки.

Для вивчення будови тіла людини використовують розчини анатомічних препаратів для того, щоб можна було бачити їх внутрішню будову та з'ясувати, які структури знаходяться вище або нижче, медіально або латерально, спереду або ззаду стосовно одна до одної.

Тіло людини умовно поділяють на топографоанатомічні ділянки: голови (мозковий та лицевий відділи); шиї (передню і задню); надпліччя (дельтоподібна, підключична, пахвова, лопаткова); грудна (груднинна, хребтова, праві та ліві грудні передні та задні); плечова; ліктьова; передпліччя; кисті; живота; пахвинна; сіднична; стегнова; колінна; гомілкорова; п'яткова; стопи та пальців [15, с. 84].

Найважливішими для криміналістичного дослідження зовнішності людини є такі її елементи, як лицевий відділ голови, передня частина шиї, а також інші елементи в разі їх суттєвої відмінності від загальних стандартів (деформація, каліцтво, особливі відмінки (наприклад, викривлення хребта, що спричиняє неправильне функціонування кінцівок)).

Обличчя (fades) — передній відділ голови людини, який характеризує її зовнішність та індивідуальність. У ділянці обличчя закладено рецептори зорового, нюхового та смакового аналізаторів і розташовані початкові відділи травної та дихальної систем. Остаточне формування обличчя завершується в 20—25 років (раніше у жінок). До 40 років форма обличчя змінюється незначно. Першими вікових змін зазнають форма щік і тургор шкіри. У процесі старіння основним чинником змінення пропорцій обличчя є структурна перебудова зубощелепного апарату, пов'язаного з атрофією альвеолярних відростків верхньої та нижньої щелеп і випадінням зубів. Це призводить до зменшення висоти щелеп, а згодом і всього лицевого черепа.

В основу криміналістичного дослідження обличчя людини покладено не лише дані анатомії, але й такої науки, як фізіономіка (вчення про зв'язки зовнішнього вигляду людини та її належності до певного типу особистості) [16, с. 56].

Безспірним залишається те, що на сьогодні вивчення ознак обличчя людини займає найважливіше місце в габітології та криміналістичному дослідженні зовнішності людини.

Підбиваючи підсумок, варто зазначити, що кожна людина має приблизно однукову, притаманну її біологічному виду сукупність елементів зовнішності, які, проте, унаслідок внутрішніх та зовнішніх чинників мають індивідуальні особливості, харак-

теристиками. Саме це і дає змогу виокремити особу серед певної сукупності людей, ідентифікувати її за ознаками зовнішності, її властивостями, елементами.

Список використаної літератури

1. *Салтевський М. В.* Криміналістика : підручник / М. В. Салтевський. — Харків : КонСУМ, Основа, 1999 — 416 с.
2. *Батичко В. Т.* Криминалистика в вопросах и ответах / В. Т. Батичко. — Таганрог : ТТИ ЮФУ, 2009. — 164 с.
3. *Навчально-методичний посібник для самостійної роботи і практичних занять з навчальної дисципліни «Криміналістика»* / [Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. та ін.]. — Харків : Нац. юрид. акад. України, 2008. — 103 с.
4. *Шеремет А. П.* Криміналістика : навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. / А. П. Шеремет. — 2-ге вид. — К. : Центр навч. літ-ри, 2009. — 472 с.
5. *Пугачевський Г.* Діалектичні трансформації властивостей товарів / Г. Пугачевський // Товари і ринки. — 2010. — № 1. — Ст. 4—7.
6. *Філософський словник* / [за ред. В. І. Шинкарука]. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К. : Голов. ред. УРЕ, 1986. — 795 с.
7. *Шепітько В. Ю.* Криміналістика / В. Ю. Шепітько. — К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2004. — 728 с.
8. *Динамічна анатомія* / [Цигикало О. В., Мардар Г. І., Луканьова С. М., Марценяк І. В.]. — Чернівці, 2011. — 168 с.
9. *Дафт Р. Л.* Менеджмент / Р. Л. Дафт ; [пер. с англ.]. — СПб. : Питер, 2000. — 832 с.
10. *Дюбенко К. А.* Анатомія людини : підручник : у 2-х ч. / Дюбенко К. А., Коломійцев А. К., Чайковський Ю. Б. — К. : Б.В., 2004. — Ч. 1. — 2004. — 690 с.
11. *Савченко М.* Походка человека выдает его секреты и тайные желания / М. Савченко // Комсомольская правда в Украине. — 2008. — № 35. — С. 26.
12. *Мищенко Н. І.* Студентська субкультура як фактор соціалізації особистості / Н. І. Мищенко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. — 2010. — № 24. — С. 191—193.
13. *Хміляр О. Ф.* Проксемічний фактор у міжетнічному соціумі / О. Ф. Хміляр // Вісник Національної академії оборони. — 2010. — № 1 (14). — С. 196—201.
14. *Філософія: короткий виклад* : [навчальний посібник] / [Щерба С. П., Тофтул М. Г., Заглада О. А., Федоренко В. О.]. — К. : Кондор, 2003. — 352 с.
15. *Цигикало О. В.* Анатомія людини : ілюстр. навч. посіб. для самост. підг. студ. до практич. занять / О. В. Цигикало. — Чернівці, 2011. — 253 с.
16. *Шепель В. М.* Имиджология: секреты личного обаяния : монография / В. М. Шепель. — 2-е, изд., перераб. и доп. — М. : Культура и спорт, 1997. — 382 с.

Стаття надійшла до редакції 26.01.2018 р.